

Duinen op schrift gesteld

CEES VERWEIJ

In vroeger tijden stelde de waardering voor onze duinen zelden op een zuivere belangstelling voor de natuurwetenschappelijke waarden. Steeds waren verschillende "belangengroepen" aan het woord en het mag misschien nog een wonder heten, dat we nog zoveel duinen hebben overgehouden. De duinen hebben ondanks hun geologisch korte bestaan toch heel wat meegemaakt. Aan de hand van een aantal geschriften uit ons verleden wordt in dit artikel een beknopte reconstructie gemaakt.

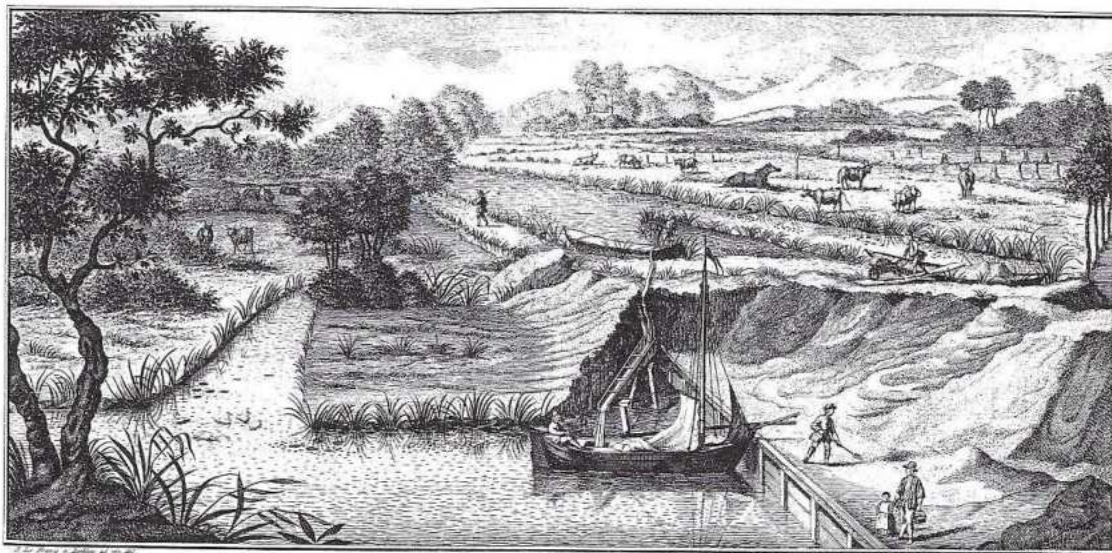
De duinen komen pas voor het eerst echt in beeld rond het jaar 1000. Kon voor deze tijd nog worden gesproken van een betrekkelijke rustperiode, hierna begon de zee de aanval in te zetten en nam steeds bij elke stormvloed weer een stuk land in bezit. Deze ontwikkeling heeft Fridrich Arends uitgebreid geschetst in zijn boek "Geschiedenis der water-vloeden aan de kusten der Noordzee", dat in 1837 in Groningen verscheen. Daarbij geeft hij in chronologische volgorde aan hoezeer ook grote duingebieden aan de zee ten prooi vielen. Naarmate de duinen steeds meer werden bedreigd kwamen er ook steeds meer beschermende maatregelen. Dat was ook wel nodig, want er zijn in het verleden hele dorpen onder het zand verdwenen, zoals bijvoorbeeld het dorpje Berckheyde tussen Scheveningen en Katwijk. Slechts de naam

van het nabijgelegen duingebied houdt dit dorpje nog in herinnering.

Over stuiven en konijnen

Een van de meest doeltreffende maatregelen tegen de steeds dreigende verstuivingen was het planten van helm. Al sedert de middeleeuwen werden inwoners van dorpen, die in of aan de duinen waren gelegen, verplicht helm in te planten. Daarnaast werden strenge straffen toegepast bij degenen, die helm beschadigden of wegnamen. Ook op het roven van takken, struiken e.d. stonden strenge straffen. Bedacht moet worden, dat zeker in vroeger tijden het niet ongebruikelijk was struiken en ander houtgewas, die dienden als brandstof en veevoer, uit de duinen te halen. Niet alleen inwoners werden als potentiële delinquenten aangemerkt, maar ook bepaalde dieren moesten het zwaar ontgelden. Zo werd het konijn lange tijd gezien als een van onze grootste bedreigers van de zeevering. Het streven was er op gericht de duinen geheel te "depopuleren". De zg. Duyn-maeyers werden zelfs belast "Konijnen uyt de Berghen te delven om voor te komen het verderff en verstuyvinghe der selver, mitsgaders der Landen daer onder geleghen". In verschillende verzamelbanden van de "Keuren ende Ordonnantiën van het Hoog-Heemraadschap van Rhijnland", welke gedu-

Gezicht op het Mallegat, een oude uitloper van de Rijn in de duinen, bij Katwijk in de 18e eeuw. Op de voorgrond is de exploitatie van zand in volle gang. Op de achtergrond de huidige Coepelduinen (Uit: le Francq van Berkhey, "Natuurlyke Historie van Holland, 1771).

Gezicht op de Landen, waar over vloed de Rijn, tusschen Hoorholt en Katwijk, van Rijnzecker meer toe gelypen heeft. Waar by de Afbeelding nu zyne laagte oeder aan het MALLEGAT; benevens de Zoutwater- en Schelp-handel.

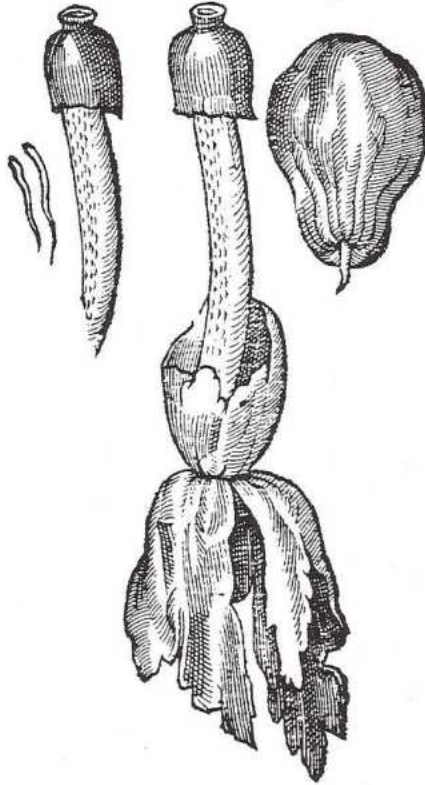
Een afbeelding van de Duinstinkzwam, beschreven in het Cruydt-boeck van Rembertus Dodoens uit 1618. Deze Duinstinkzwam werd omstreeks 1560 boven Noordwijk door een zekere Hadrianus voor het eerst aangetroffen en beschreven. Opvallend is, dat deze zeldzame paddestoel nog steeds in de nabijheid van de omschreven plek te vinden is.

HET XXV. CAPITTEL.
Van Zee Campernoellie / oft Phallus,
Wngers eyeren geheeten.

Geslacht.

In het getal van de Cerdt. Campernoellien / en Spaes de Dwibelsbroot moet oock gerekent worden dit gewas dat in Hollant niet verre van de Zee voortkomt / ende Wngers eyeren genoemt wort.

Wngers eyeren, oft Zee Campernoellie.

rende de afgelopen eeuwen zijn verschenen, zijn verschillende voorbeelden te vinden. Overigens was het konijn ook een heel populair jachtwild en is er bijvoorbeeld een vermelding uit omstreeks 1300 bekend dat te Wyc (Beverwijk) en te Noertwyc (Noordwijk) konijnen werden uitgezet.

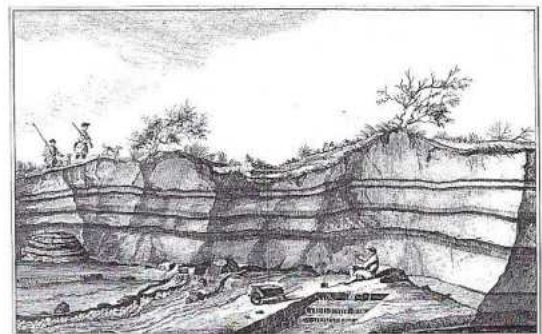
Een van de belangrijkste bronnen in dit verband is het merkwaardige boek van Paulus Merula, getiteld "Placaten ende Ordonnanciën op tstück van de Wildernissen" uit 1605. In een van de placaten uit de tweede helft van de 16e eeuw beklagt een houtvester zich erover, "tezamen met de duymeyers ende gemeene buyren van de dorpen van Noortwijckerhout, Langhevelt, Sillick ende andere, dat syluyden dagelicks grootelicks belet ende beschadicht werden vande menighvuldighe vreemde Schapen, die van buyten inde Duynen en Wildernisse vande Houtvesterie ghestelt ende aenghecomen zijn". Hieruit blijkt, dat in vroeger tijden het weiden van vee niet ongebruikelijk was, maar dat er toch op gezette tijden tegen overbegrazing paal en perk gesteld moest worden.

Een plaatje van vroegere afzandingswerkzaamheden in de 18e eeuw. De verschillende humuslagen zijn hier duidelijk te zien. Ook is het opkwellend water goed zichtbaar, zowel links op de prent als spontaan duinbeekje, als rechts bij de gegraven duinrel (Uit: le Francq van Berkhey, "Natuurlyke Historie van Holland, 1771).

Prijsvraag

Verstuivingen blijven een belangrijke bron van zorg en een echt antwoord heeft men in de daarop volgende eeuwen ook nog niet kunnen vinden. Een poging daartoe werd aangewend door de Hollandsche Maatschappye der Wetenschappen te Haarlem door het uitschrijven van een prijsvraag. Joannes le Francq van Berkhey, hoogleraar te Leiden, leverde in 1774 in antwoord hierop een bijdrage. In zijn bijdrage gaat hij uitvoerig in op allerlei soorten planten en struiken, die dienstbaar kunnen zijn bij het vastleggen van de duinen. Verder heeft hij zich nogal verdiept in de wijze, waarop met name de zeereep met helm en plaggen kan worden beschut tegen stormen. Verder kwam er zelfs een reactie van een Franse houtvester, die evenzo een lijst van gewassen overlegde, die in Frankrijk gebruikt worden om verstuivingen tegen te gaan. Dezelfde heer Le Francq van Berkhey had reeds eerder in het tweede deel van zijn "Natuurlyke Historie van Holland" uit 1771 een uitgebreide verhandeling geschreven over het ontstaan, de opbouw en het gebruik van de duinen.

Ook de prijsvraag van bovengenoemde organisatie leverde kennelijk niet het gewenste resultaat op, want het stuiven bleef de gemoederen bezig houden. Pas in de 19e eeuw ging men het grootscheeps aanpakken o.a. door het aanplanten van dennen. Zo gaf de de Nederlandsche Heidemaatschappij in haar "Rapport over het beplanten van de Nederlandsche Zeeduinen" uit 1892 een uitvoerig pleidooi om hiertoe over te gaan. In het rapport worden tal van aanbevelingen gedaan en worden voorbeelden aangehaald, waar beplantingen elders al met succes zijn toegepast. Voorts wordt een groot aantal houtgewassen besproken en getoetst. Een klassiek werk in dit verband is het proefschrift van Joan Albert van Steijn uit 1933, getiteld "Duinbebossching". In feite vormt deze studie een vervolg hierop, maar dan veel uitgebreider en meer geactualiseerd.

Afbeelding van de zandduinen en het duinrel bij de Noortwijckerhout, vande de Wngers eyeren, in de Wngers eyeren, vande de Wngers eyeren, in de Wngers eyeren.

Het duin als inkomstenbron?

In het voorgaande is hier en daar al ingegaan op het vroegere gebruik van de duinen. Duinen werden zeker niet als recreatieoord beschouwd, maar veeleer als een gebied, waaruit opbrengsten konden worden betrokken. Zo werd in de duinen geweid, werd hout gewonnen, werd er geteeld, gestroopt en wat dies meer zij. Toch had me op een bepaald moment het idee, dat nog lang niet alle mogelijkheden van de duinen voldoende benut waren. Om de gebruiksmogelijkheden van de duinen voldoende in kaart te kunnen brengen werd er aan het einde van de 18e eeuw een speciale onderzoekscmissie in het leven geroepen, de Commissie van Superintendentie, die tot taak kreeg alle bestaande duingebieden te inventariseren. Het rapport van deze commissie verscheen in 1798 onder de titel "Tegenwoordige staat der duinen van het voormalig gewest Holland". Zeker het eerste deel van dit rapport is van groot belang, want het biedt een nauwkeurige momentopname van alle op dat moment nog in tact zijnde duinen. Verder wordt een opgave verstrekt van alle activiteiten, die in de duinen plaatsvonden, zoals het zoeken van medicinale kruiden, het hoeden van schapen, het winnen van zand enz. Aan het eind van het eerste deel wordt aangegeven hoe de Staat de duingronden het best in financieel opzicht zouden kunnen uitgeven.

Het streven om de duinen te benutten bleef daarna nog geruime tijd actueel. In 1826 publiceerde Mr. D.T. Gevers de "Verhandeling over het toegankelijk maken van de duinvalleijen langs de kust van Holland". De initiatiefnemer tot deze publicatie was de Maatschappij tot Bevordering van den Landbouw te Amsterdam. In het verleden werden de duinen al op verschillende plaatsen benut voor het weiden van vee en het telen van verschillende gewassen. Een groot probleem echter was de hoge waterstand in de duinen, vooral in de winterperiode. Dit kunnen we ons nu nauwelijks voorstel-

len, want vooral vanaf de tweede helft van de vorige eeuw begon het grondwater in de duinen op vele plaatsen behoorlijk te dalen als gevolg van de drinkwaterwinning, verbeterde afwateringen van het achterland, droogmakerijen e.d. Toen echter vormde, zoals gezegd, de hoge waterstand nog een groot probleem en de publicatie van de heer Gevers ging voor een belangrijk gedeelte over maatregelen om de afwatering in de duinen te verbeteren. Naast deze plannen biedt het genoemde rapport tal van gegevens over de duinen langs de Zuid- en Noord-hollandse kust, zoals begroeiing, waterlopen, boerderijen, beweiding e.d. Kortom, een zeer lezenswaardig rapport, dat ons een goed inzicht biedt in de toenmalige staat van de duinen op het vasteland.

De eerste "ecologen"

Toch was er vroeger ook al wetenschappelijke belangstelling voor wat er in de duinen voorkwam. Dit gold met name op plantkundig gebied. Belangrijk in dit verband is het proefschrift van Laurens Vuyk uit 1898, getiteld "De Plantengroei der Duinen". Vuyk heeft onderzocht, wat vroegere plantkundigen in de duinen hadden aangetroffen, en in dit proefschrift doet hij hiervan uitgebreid verslag. Hij begint met de grote kruidkundigen als Dodonaeus, Lobelius en Clusius en het is verrassend te constateren, wat zij al in de 16e en 17e eeuw ontdekten. Een meer systematische inventarisatie is aan te treffen bij David de Gorter, die zijn waarnemingen publiceerde in 1781 onder de titel "Flora VII provinciarum Belgii foederati". Het aantal plantenwaarnemingen werd later uitgebreid door floristen als van Hall (Flora Belgii Septentrionalis, 1825 en de Prodomus Florae Batavae, 1840). Een goede bron is verder de Flora Leidensis van J.H. Molkenboer en C. Kerbert, die in 1840 te Leiden werd uitgegeven. Het betreft hier vooral de duinen tussen Den Haag en Zantvoort en naast de vermelding van de vindplaatsen worden ook bijzonderheden over de terreingesteldheid gegeven. Wie kan zich nog wat voorstellen bij het orchideeënland bij Katwijk en de natte duinvalleijen tussen De Zilk en Lisse? Wie het geluk heeft om naast het genoemde proefschrift van Vuyk ook kennis te nemen van de inventarisaties van De Gorter, Van Hall, Mulder en Molkenboer kan daarmee een redelijk goed beeld krijgen van de vroegere staat van onze duinen.

DRS. C.M.J. VERWEIJ IS CONSULENT VAN STICHTING DUINBEHOUD IN NOORDWIJK EN VERZAMELAAR VAN ANTIQUARISCHE NATUURBOEKEN.

Aan de hand van de ligging van het voormalige castellum Brittenburg, iets ten noorden van Katwijk, kan de mate van afslag in vroeger eeuwen enigszins worden gereconstrueerd. Lag Brittenburg rond het begin van onze jaartelling vlak achter de duinen, nu liggen de restanten naar schatting ongeveer enkele honderden meters in zee.

De Omslag van het HUIS te BRITTEN op de linker gale van loven.